

doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss3/a56

БЮДЖЕТ ХАРАЖАТЛАРИНИНГ ТАСНИФЛАНИШИ ВА САМАРАДОРЛИГИНИНГ НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ

Саттаров Илхом Ачилович -
ТДИУ ҳузуридаги "Ўзбекистон иқтисодиётини
ривожлантиришнинг илмий асослари
ва муаммолари" илмий-тадқиқот
маркази мустақил изланувчиси

Аннотация. Мақолада бюджет харажатларини таснифланиши ва самарадорлигининг назарий масалалари бўйича тадқиқот олиб борилган. Иқтисодчи олимларнинг бюджет харажатларини таснифланиши ва самарадорлигининг назарий масалаларига доир тадқиқотлари ўрганилган, сўнгида якуний хулоса шакллантирилган.

Калит сўзлар: бюджет, маблағ, харажат, даромад, оптималлаштириш, молиялаштириш.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ КЛАССИФИКАЦИИ И ЭФФЕКТИВНОСТИ БЮДЖЕТНЫХ РАСХОДОВ

Саттаров Ильхом Ачилович -
Независимый научный сотрудник научно-исследовательского
центра «Научные основы и проблемы развития экономики
Узбекистана» при Ташкентском государственном
экономическом университете

Абстрактный. В статье проведено исследование теоретических вопросов классификации и эффективности бюджетных расходов. Были изучены исследования экономистов по теоретическим вопросам классификации и эффективности бюджетных расходов, и в итоге был сформулирован окончательный вывод.

Ключевые слова: бюджет, финансирование, стоимость, доход, оптимизация, финансирование.

THEORETICAL ISSUES OF CLASSIFICATION AND EFFECTIVENESS OF BUDGET EXPENDITURES

Sattarov Ilkhom Achilovich -
Independent researcher of the scientific research center
"Scientific foundations and problems of the development
of the economy of Uzbekistan" under the
Tashkent State University of Economics

Abstract. In the article, a study was conducted on the theoretical issues of classification and efficiency of budget expenditures. Researches of economists on the theoretical issues of classification and effectiveness of budget expenditures were studied, and finally a final conclusion was formed.

Key words: budget, funding, cost, income, optimization, financing.

Кириш. Бюджет харажатларининг самарадорлиги харажатларнинг тўғри таснифланишига боғлиқ бўлиб, харажатлар таснифи халқаро талабларга жавоб бериши лозим. Бюджет таснифи – бу барча даражалардаги бюджетларнинг даромадлари ва харажатларини, шунингдек, бюджет тақчиллигини молиялаштириш манбаларини ва давлат қарзи турларини бир хил турдаги белгилар бўйича гуруҳларга бўлинишидир.

Адабиётлар таҳлили. Ўрганишлар кўрсатмоқдаки, бюджет маблағларидан фойдаланишнинг самарадорлигига турлича таърифлар берилган. Жумладан, Д.Ю.Завялов таъкидлайдики, самарадорлик классик маънода натижанинг харажатларга (материал, вақт, меҳнат сарфи) нисбати ҳисобланади [1].

Т.А.Вершилонинг фикрича, бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигига ёки

энг кам миқдордаги маблағлардан фойдаланиш ёки бюджетдан маълум миқдорда фойдаланиш орқали эришилади [2].

С.И.Чепуров давлат харидлари соҳасида бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш тамойилини фақат харидларни меъёрлаш ва асослаш комбинацияси орқали амалга ошириш мумкин, деб ҳисоблайди [3].

Ј.М.Коррес ва А.Коккиннинг фикрича, бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлиги кузатилган ва кутилган кўрсаткичлар индекси билан ўлчанади ва ҳақиқий кўрсаткични тегишли чегарада жойлашган оптимал кўрсаткич билан таққослашни ўз ичига олади [4].

Ю.А.Крохина бу борада қуйидаги фикрларни билдиради: шундай қилиб, қонун чиқарувчи бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлиги концепциясини аниқлаштиришга ҳаракат

қилди, ammo бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш муаммоси билан боғлиқ кўплаб саволлар мавжуд, чунки бу таъмоий бюджет босқичида жуда муҳимдир [5].

Бизнинг фикримизча, бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигига тўлиқ ва умумлаштирилган таъриф "Давлат маблағларидан фойдаланишнинг самарадорлигининг аудитини ўтказиш" тўғрисидаги 104-сон молиявий назорат стандартида берилган деб ҳисоблаймиз. Ушбу стандартда қуйидаги таъриф берилган: "Давлат маблағларидан фойдаланиш самарадорлиги давлат маблағларидан фойдаланиш натижалари ва уларга эришиш харажатлари ўртасидаги нисбат билан тавсифланади, бу давлат маблағларидан фойдаланишнинг тежамкорлиги, самарадорлиги ва самарадорлигини аниқлашни ўз ичига олади. Тежамкорлик ресурслар ва улардан фойдаланиш натижалари ўртасидаги энг яхши нисбатни ифодалайди, унумдорлик ресурслардан оқилона фойдаланишни тавсифлайди ва самарадорлик кўзланган мақсадларга эришиш ёки қўйилган вазифаларни ҳал қилиш даражасини кўрсатади" [6].

Давлат бюджети маблағларидан фойдаланишнинг самарадорлиги аниқлашда маълум бир мезонларга асосланиши керак. Бироқ, ҳозирги вақтда давлат бюджети маблағларидан самарали фойдаланиш тўғрисида хулоса чиқариш мумкин бўлган мезонлар мавжуд эмас.

Лекин, олимлар томонидан маблағларидан фойдаланишнинг самарадорлиги аниқлашда маълум бир мезонларини ишлаб чиқиш бўйича илмий тадқиқотлар олиб боришмоқда. Жумладан, М.Робинсон ўзининг илмий ишларида харажатлар самарадорлиги аниқлашда долзарблик, такрорлаш (дублирование), самарадорлик ва натижадорлик каби мезонлардан фойдаланишни таклиф этган [7].

М.Д.Дуганов бюджет харажатларини самарадорлигини баҳолашда ижтимоий самарадорлик, таркибий самарадорлик ва иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларидан фойдаланишни таклиф этади [8].

Халқаро амалиётда бюджет харажатлари самарадорлигини тавсифловчи иккита асосий модел ажралиб туради:

1. "иқтисод - самарадорлик - самарадорлик" (инглизча «economy – efficiency – effectiveness») ёки "3Ес" модели, чунки учта атама ҳам бир ҳарф билан бошланади;

2. "ресурслар – бевосита натижа - якуний натижа" (инглизча "кириш - чиқиш - натижа") ёки модель «IOO»4 [9].

Тадқиқот методологияси. Мазкур мақолада илмий билишнинг анализ ва синтез, индукция ва дедукция, тизимли ёндашув, статистик, гуруҳлаш, таққослаш, омилли таҳлил усул-

лардан фойдаланилди. Таққослаш натижасида давлат бюджет маълумотларини таҳлил қилиш ва хулосалар шакллантириш имконияти мавжуд.

Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодексининг 18-моддасида бюджет таснифи тушунчаси қуйидагича эътироф этилган: "Бюджет таснифи бюджет тизими бюджетларининг даромадлари ва харажатлари, шунингдек Давлат бюджети тақчиллигини қоплаш манбаларини гуруҳлашдан иборат бўлиб, бюджет тизими бюджетларини шакллантириш, тузиш ва ижро этишни тизимлаштириш учун фойдаланилади" [10].

Ушбу кодекснинг 19-моддасида бюджет таснифининг таркиби келтирилган бўлиб, у қуйидагиларни ўз ичига олиши белгиланган:

бюджет тизими бюджетлари даромадларининг таснифини;

бюджет тизими бюджетлари харажатларининг таснифини;

Давлат бюджети тақчиллигини қоплаш манбалари таснифини ўз ичига олади (1-расм).

Тадқиқот ишимизда бюджет тизими бюджетлари харажатларининг таснифини илмий ўрганишга ҳаракат қиламиз.

Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодексининг 69-моддасига мувофиқ давлат бюджетининг харажат қисми қуйидагилардан иборат:

ижтимоий соҳа ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш харажатлари;

нодавлат нотижорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш харажатлари;

иқтисодиёт харажатлари;

марказлаштирилган инвестицияларни молиялаштириш харажатлари;

давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларини, адлия ва прокуратура органларини сақлаб туриш харажатлари;

судларни сақлаб туриш харажатлари;

фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини сақлаб туриш харажатлари;

бошқа харажатлар.

Давлат бюджетининг харажат қисми таркибида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг, Қорақалпоғистон Республикаси республика бюджетининг, вилоятлар вилоят бюджетларининг ва Тошкент шаҳри шаҳар бюджетининг туманлар ва шаҳарлар бюджетларининг захира жамғармалари ҳисобга олинади [10]. Харажатларнинг вазифа жиҳатидан таснифи – давлат бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, шунингдек, бошқа бюджет ташкилотлари томонидан ижро этилувчи асосий функциялар бўйича харажатларни гуруҳларга ажратилишидир.

1-расм. Бюджет таснифининг таркиби

Манба: муаллиф томонидан шакллантирилган.

Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодексининг 22-моддасида бюджет тизими бюджетлари харажатларининг таснифи келтирилган [10]. Бюджет тизими бюджетлари харажатларининг таснифи бюджет тизими бюджетлари харажатларини кодлашдан иборат бўлади ва уларнинг йўналишини акс эттиради.

Бюджет тизими бюджетлари харажатлари таснифининг тузилмаси қуйидагилардан иборат:

- бюджет тизими бюджетлари маблағларининг манбалари ва даражалари таснифи;
- вазифа жиҳатидан тасниф;
- дастурий тасниф;
- ташкилий тасниф;
- иқтисодий тасниф;
- худудий тасниф.

Бюджет тизими бюджетлари маблағларининг манбалари ва даражалари таснифи амалга ошириладиган харажатларнинг тегишли маблағлар манбалари ва бюджетлар даражаларига мансублигини аниқлаш учун қўлланилади.

Харажатларнинг вазифа жиҳатидан таснифи давлат функцияларини бажариш учун маблағлар йўналишини акс эттирувчи харажатларни гуруҳлашдир.

Харажатларнинг дастурий таснифи давлат, тармоқ ва худудий ривожлантириш дастурларини бажариш учун маблағлар йўналишини акс эттирувчи харажатларни гуруҳлашдан иборатдир. Харажатларнинг ташкилий таснифи бюджет тизими бюджетларининг маблағларини

тақсимловчилар бўйича кодлашдан иборат бўлади. Харажатларнинг иқтисодий таснифи харажатларни иқтисодий йўналишига кўра кодлашдан иборат бўлади.

Худудий тасниф бюджет ташкилотларининг ва бюджет маблағлари олувчиларнинг тегишли маъмурий-худудий бирликка мансублигини аниқлаш мақсадида қўлланилади.

Харажатларнинг иқтисодий таснифи – харажатларни иқтисодий йўналиши ва тўлов турлари бўйича гуруҳланишидир (1-жадвал).

Давлат бюджети харажатлари контекстида, одатда, давлат харажатларининг табиати ва мақсадларидан келиб чиққан ҳолда, харажатлар турли тоифаларга бўлинади. Бу ерда давлат бюджети харажатларининг умум эътироф этилган таснифлари келтирилган:

Жорий харажатлар: Булар давлат томонидан амалга ошириладиган операцияларни қўллаб-қувватлаш ва давлат хизматларини кўрсатиш учун қилинадиган мунтазам ва такрорий харажатлардир. Жорий харажатлар одатда давлат хизматчиларининг иш ҳақи ва иш ҳақи, техник хизмат кўрсатиш ва фойдаланиш харажатлари, коммунал хизматлар, материаллар ва бошқа кундалик харажатлар каби моддаларни ўз ичига олади.

Капитал харажатлар: Капитал харажатлар иқтисодиёт ва халқ фаровонлигига доимий таъсир кўрсатадиган узоқ муддатли активлар ва инфратузилма лойиҳаларига инвестицияларни ўз ичига олади.

Бюджет харажатларини иқтисодий таснифи (харажатлар гуруҳи бўйича) [11]

Кодлар			Номи
I-гуруҳ «Иш ҳақи ва унга тенглаштирилган тўловлар»			
41	10	000	Иш ҳақи
II-гуруҳ «Иш ҳақиға қўшимчалар»			
41	20	000	Ижтимоий эҳтиёжларга ажратмалар/бадаллар
III-гуруҳ «Капитал қўйилмалар»			
43	10	000	Асосий воситаларни лойиҳалаштириш
43	20	000	Асосий воситаларни қуриш ва реконструкция қилиш
IV-гуруҳ «Бошқа харажатлар»			
42	00	000	ТОВАР ВА ХИЗМАТЛАР БЎЙИЧА ХАРАЖАТЛАР
42	10	000	Хизмат сафарлари харажатлари
42	20	000	Коммунал хизматлари
42	30	000	Сақлаб туриш ва жорий таъмирлаш
42	40	000	Ижара бўйича харажатлар
42	50	000	Моддий айланма воситалар захираларига харажатлар
42	90	000	Товар ва хизматлар сотиб олиш учун бошқа харажатлар
43	00	000	АСОСИЙ ВОСИТАЛАР БЎЙИЧА ХАРАЖАТЛАР
43	30	000	Асосий воситаларни капитал таъмирлаш
43	40	000	Асосий воситаларни ўрта таъмирлаш
43	50	000	Асосий воситаларни сотиб олиш
44	00	000	ФОИЗЛАР
44	10	000	Норезидентларга
44	20	000	Резидентларга, давлат бошқарув сектори бундан мустасно
44	30	000	Бошқа давлат бошқаруви сектори бирликларига
45	00	000	СУБСИДИЯЛАР
45	10	000	Давлат ташкилотларига
45	30	000	Нодавлат ноижора ташкилотларга
46	00	000	ГРАНТЛАР
46	10	000	Хорижий давлатлар ҳукуматларига

Ушбу харажатлар одатда бинолар, йўллар, кўприклар, мактаблар, шифохоналар ва жамоат транспорти тизимлари каби жисмоний активларни сотиб олиш, қуриш ёки яхшилаш билан боғлиқ.

Ижтимоий харажатлар: Ижтимоий харажатлар деганда фуқароларнинг фаровонлигини оширишга қаратилган ижтимоий таъминот дастурлари ва хизматларига давлат харажатлари тушунилади. Ушбу харажатлар кўпинча соғлиқни сақлаш, таълим, ижтимоий таъминот, уй-жой ёрдами, ишсизлик нафақалари, қашшоқликни бартараф этиш дастурлари ва бошқа ижтимоий қўллаб-қувватлаш ташаббусларини молиялаштиришни ўз ичига олади.

Қарзга хизмат кўрсатиш харажатлари: Қарзга хизмат кўрсатиш харажатлари давлат қарзига хизмат кўрсатиш ва тўлаш билан боғлиқ харажатларни ифодалайди. Бунга тўланмаган кредитлар ёки облигациялар бўйича фоиз тўловлари, асосий қарзни тўлаш ва ҳар қандай тегишли тўловлар ёки тўловлар киради. Қарзларга хизмат кўрсатиш харажатлари давлат бюджетларининг муҳим таркибий қисмидир,

айниқса, катта қарз мажбуриятлари бўлган ҳукуматлар учун.

Трансферлар ва субсидиялар: Трансферлар ва субсидиялар давлатдан жисмоний шахсларга, ташкилотларга ёки ҳукуматнинг бошқа даражаларига пул маблағларини қайта тақсимлашни ўз ичига олади. Ушбу харажатлар одатда ижтимоий таъминот тўловлари, маҳаллий ҳукуматларга грантлар, муайян саноат ёки тармоқлар учун субсидиялар ва молиявий ёрдам дастурларини ўз ичига олади.

Мудофаа ва хавфсизлик харажатлари: Мудофаа ва хавфсизлик харажатлари миллий мудофаа, ҳарбий операциялар, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва жамоат хавфсизлигига сарфланган харажатларни ўз ичига олади. Бунга мудофаа кучлари, разведка идоралари, чегара назорати, полиция бўлимлари, фавқулодда хизматлар ва хавфсизлик билан боғлиқ бошқа ташаббусларни молиялаштириш киради.

Маъмурий харажатлар: Маъмурий харажатларга давлат идоралари, идоралари ва муассасалари фаолияти билан боғлиқ харажатлар киради. Бунга давлат хизматчиларининг иш ҳақи, маъмурий харажатлар, офис материалла-

ри, ўқитиш ва бошқа маъмурий ёрдам хизматлари билан боғлиқ харажатлар киради.

Фоииз тўловлари: Фоииз тўловлари кредитлар ва бошқа қарз шаклларида ҳисобланган фоиизлар бўйича ҳукумат томонидан қилинган харажатларни билдиради. Ушбу тўловлар одатда давлат облигацияларига, халқаро молия институтларининг кредитларига ёки бошқа қарз олиш келишувларига хизмат кўрсатиш билан боғлиқ.

Давлат бюджети харажатларининг таснифлари мамлакатлар орасида фарқ қилиши мумкин ва улар ҳар бир ҳукуматнинг ўзига хос эҳтиёжлари ва устуворликларини қондириш учун мослаштирилиши мумкин.

М.Останакулов харажатлар таснифи бўйича куйидаги фикрларни билдирган: Давлат бюджети харажатларининг иқтисодий таснифи деганда тўловларнинг иқтисодий вазифаси ва турлари бўйича давлат бюджети харажатларини гуруҳлаштириш тушунилади. Харажатлар иқтисодий таснифи Ўзбекистон Республикаси барча даражадаги бюджетлар харажатларини ҳўжалик белгиларига, ишлаб чиқариш элементларига кўра фарқ лашни назарда тутаяди, давлат бошқарувида амалга ошириляётган харажатларнинг иқтисодий мазмунидан келиб чиқиб бюджет харажатлари йўналишларини белгилаб беради [12]. Давлат бюджетининг даромадлари ва харажатлари ҳар йили Ўзбекистон Республикаси қонуни ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг тегишли қарорлари билан тасдиқланади. Масалан, давлат бюджетининг даромадлари ва харажатлари 2023 йил учун “2023 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида”ги қонуни билан тасдиқланди.

Ўзбекистон Республикаси 2022 йил 30-декабрдаги “Солиқ ва бюджет сиёсатининг 2023 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ўРҚ-812-сонли қонуни ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 30-декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг “2023 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида”ги қонуни ижросини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 471-сон қарори қарори қабул қилинди.

Давлат бюджетининг 2023 йил учун харажатлари 257 734 млрд сўм ёки ЯИМнинг 24,1% (2022 йилда - 236 579 млрд сўм ёки ЯИМнинг 26,6 %и) ҳисобида тасдиқланди. Иқтисодий ўсишни рағбатлантириш мақсадида тармоқ ривожланиш дастурларини амалга оширишга сарфланадиган харажатларни ошириш режалаштирилган (2-расм).

ДАВЛАТ БЮДЖЕТИНИНГ ХАРАЖАТЛАРИ ТАРКИБИ, 2023 ЙИЛ УЧУН РЕЖА

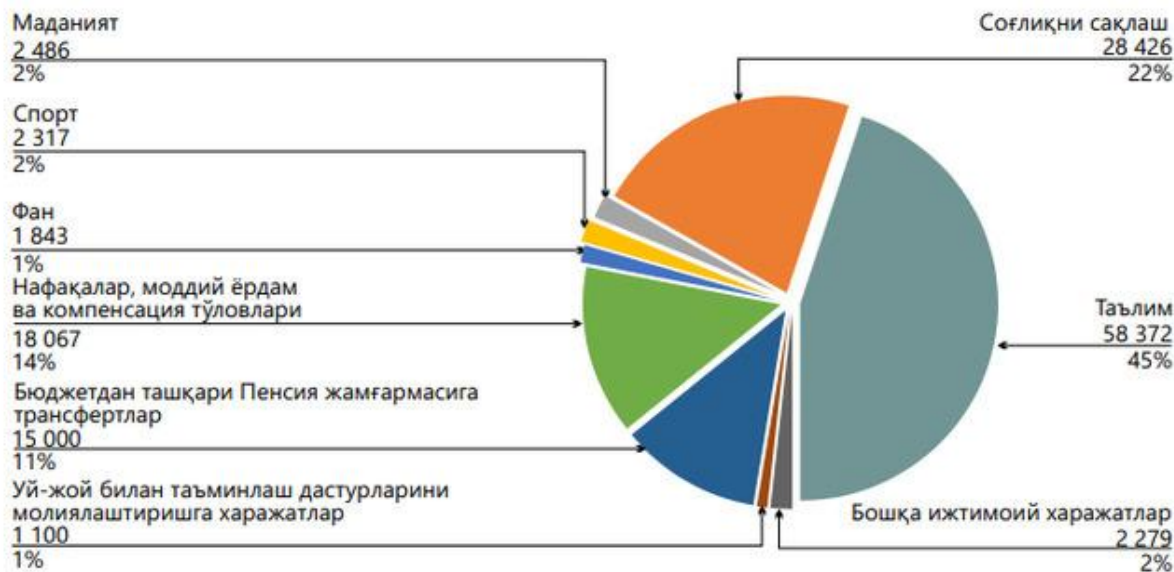
2-расм. 2023 йил давлат бюджети харажатлари таркиби [15]

Ижтимоий харажатларга 129 891 млрд сўм йўналтирилиши белгиланган, бу ўз навбатида жами Давлат бюджети харажатларининг 50,4 фоиизини ташкил этади (3-расм).

Давлат бюджетининг харажатлар таркибида ижтимоий соҳа ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш харажатлари устувор йўналиш бўлиб

қолмоқда. Инфляциянинг кучайиши шароитида (2022 йилда — 12,3%, 2023 йилда 9,5% бўлиши кутилмоқда) ушбу соҳани молиялаштириш, жумладан, иш ҳақи, пенсия ва ижтимоий нафақаларни оширишга кўпроқ маблағ ажратилиши талаб этади.

ИЖТИМОЙ ХАРАЖАТЛАР ТАРКИБИ, 2023 ЙИЛ УЧУН РЕЖА, МЛРД СЎМ

3-расм. 2023 йил давлат бюджети харажатлари таркибида ижтимоий харажатлар [15]

Бюджет харажатлари самарадорлигини ошириш давлат ҳокимияти бошқаруви органлари олдида турган асосий вазифалардан биридир. Харажатлар самарадорлигининг назарий масалаларини илмий жиҳатдан ўрганишдан олдин, Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодексига бюджет тизими қандай принципларга асосланишини кўриб чиқишимиз мақсадга мувофиқ.

Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодексининг 7-моддасида бюджет тизими қуйидаги принципларга асосланиши эътироф этилган:

бюджет тизимининг ягоналиги;

бюджет тизимининг Ўзбекистон Республикаси маъмурий-ҳудудий тузилишига мувофиқлиги;

бюджет тизими бюджетларининг баланслиги ва ўзаро боғлиқлиги;

бюджет тизими бюджетлари даромадларини прогноз қилиш ва харажатларини режалаштириш;

бюджет тизими бюджетлари маблағларидан фойдаланишнинг аниқ йўналтирилганлиги ва мақсадлилиқ хусусияти;

бюджет тизими бюджетларининг мустақиллиги;

бюджет тизими бюджетлари маблағларидан фойдаланишнинг натижадорлиги;

кассанинг ягоналиги;

бюджет жараёни иштирокчиларининг жавобгарлиги;

очиқлик [10].

Бюджет кодексидан келиб чиққан ҳолда бюджет тизими бюджетлари маблағларидан фойдаланишнинг натижадорлиги принципи самарадорликни ифодаловчи принцип сифатида кўриб чиқилади. Кодекснинг 14-моддасида бюджет тизими бюджетлари маблағларидан фойда-

ланишнинг натижадорлиги принципи қуйидагича ифодаланган: "Бюджет жараёни иштирокчилари бюджет тизими бюджетларини тузиш ва ижро этишда ўзларига берилган ваколатлар доирасида бюджет тизими бюджетларининг белгиланган ҳажмдаги маблағларидан фойдаланган ҳолда натижага эришиш заруриятдан келиб чиқади" [10].

Россия Федерациясининг Бюджет кодексига бюджет тизими принциплари қаторида бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш принципи алоҳида эътироф этилган. Ушбу кодексининг 34 моддасида бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш принципи қуйидаги матнда берилган: "Бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш принципи бюджетни тузиш ва ижро этишда бюджет жараёни иштирокчилари ўзларининг бюджет ваколатлари доирасида маблағларнинг энг кам миқдори (тежамкорлик) ҳисобидан исталган натижаларга эришиш ва (ёки) бюджет томонидан белгиланган маблағлар миқдоридан фойдаланган ҳолда энг яхши натижага эришиш (натижадорлик) заруриятдан келиб чиқишини англатади" [16].

Юқорида келтирилган матнларда бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш принципнинг моҳияти маблағлар миқдоридан фойдаланган ҳолда энг яхши натижадорликка эришишни англатади.

Бюджет маблағларидан самарали фойдаланганлик аниқлашнинг самарали усулларидан бири молиявий назоратдир. Бюджет маблағларидан фойдаланишнинг ҳамда бюджет интизомига риоя қилиниши устидан назоратнинг ҳозирги аҳволига баҳо бериш ва унинг муаммоларини аниқлаш Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги ҳузуридаги Давлат

молиявий назорат инспекцияси томонидан амалга оширилади. Давлат молиявий назорат инспекцияси томонидан ўтказилган тафтиш ва текширишларда бюджет интизомига риоя

этимасдан аниқланган ноқонуний харажатлар ва зарарлар тўғрисида ҳам маълумотларга эга бўлишимиз керак. Ана шу маълумотлар биз томонимиздан 2-жадвалда келтирилган.

2-жадвал

Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги ҳузуридаги Давлат молиявий назорат инспекцияси томонидан 2017-2022 йилларда бюджет интизоimini мустаҳкамлаш мақсадида ўтказилган текширишларда аниқланган ноқонуний харажатлар ва зарарлар

(млн. сўмда)

Кўрсаткичлар	2017	2018	2019	2020	2021
Тафтиш ва текширишларда аниқланган ноқонуний харажатлар ва зарарларнинг суммаси - жами, шу жумладан: бюджет муассасаларида аниқланган сумма	534140,1 91079,3	539280,8 68104,1	488292,9 142591,9	1178997,4 245956,4	2618812,2 1072119,5
1. Пул маблағлари ва моддий бойликларнинг камомади ва ўзлаштирилиб юборилган суммаси - жами, шу жумладан: бюджет муассасаларида аниқланган сумма	75343,6 22397,0	130220,5 15608,9	161128,1 30348,6	245635,0 81354,2	341825,5 124562,0
2. Ноқонуний сарфланган моддий бойликлар ва пул маблағлари суммаси- жами шу жумладан: бюджет муассасаларида аниқланган сумма	458796,5 68682,3	409060,4 52495,2	327164,8 112243,3	933362,4 164602,2	2276986,7 947557,6

Манба: Тадқиқотчи томонидан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги маълумотлари асосида тайёрланган. mf.uz/uz/ministry/open-data-portal/portal-otkrytykh-dannykh.html

Ушбу 1-жадвалда келтирилган маълумотлар бюджет интизомига риоя этишнинг аҳволини аниқлаш ва уни мустаҳкамлаш мақсадида ўтказилган тафтиш ва текширишларда бюджет интизомига риоя этмасдан аниқланган ноқонуний харажатлар ва зарарлар тўғрисида умумий тасаввур бериш имконига эгадир. Айниқса, улар бюджет интизомига риоя этмаслик оқибатида вужудга келган ноқонуний харажатлар ва зарарлар масштабнинг кўлами республикамизда қандай эканлигини яққол кўрсатяпти.

Текширишлар натижасида 2017 йилда 534140,1 млн.сўм миқдорида ноқонуний харажатлар ва зарарлар аниқланган бўлиб, шунинг 91079,3 млн.сўми бюджет муассасаларига тегишли. Ушбу сумма 2021 йилда 2 618 812,2 млн. сўмга ошиб кетганлигини қайд этиб ўтишимиз керак.

Хулоса ва таклифлар. Юқорида келтирилган таърифлар, фикрлар ва амалий маълумотларни умумлаштирган ҳолда баъзи хулосаларни қилишимиз мумкин.

Бюджет харажатлари самарадорлигини ошириш ва уларнинг ижтимоий-иқтисодий сиёсат мақсадларига мувофиқ устуворлигини таъминлашга қаратилган воситалардан бири сифатида давлат молиясини бошқариш тизимига бюджет харажатларини шарҳлашни жорий этиш зарур.

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари амалиётига бюджет харажатларини мунтазам равишда шарҳлашни жорий этиш жамғариш салоҳиятини аниқлаш ва бюджет маблағларини давлат сиёсатининг устувор йўналишлари ўртасида қайта тақсимлаш учун самарасиз харажатларни аниқлаш имконини беради.

Давлат органлари фаолияти самарадорлигини, бюджетни режалаштириш сифатини ошириш, бюджет маблағлари самарадорлиги ва натижадорлигини ошириш мақсадида баҳолаш натижаларининг бюджетни режалаштиришда эришилган натижадан бюджет харажатларини режалаштириш тамойили асосида қарорлар қабул қилишда қўлланилишини такомиллаштириш зарур.

Бу борада солиқ ва божхона маъмуриятчилигини рақамлаштириш бўйича ишларни жадаллаштириш зарур. Бюджет жараёнини автоматлаштириш ва рақамлаштириш барча тўрт босқични: бюджетни тайёрлаш, кўриб чиқиш, тасдиқлаш ва ижросини қамраб олиши керак. Бюджет жараёнини автоматлаштириш ва рақамлаштириш давлат маълумотлар базалари билан интеграцияни ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши керак.

Давлат бюджетидан барча маблағ олувчилар мониторингини олиб бориш орқали давлат маблағларини сарфлаш самарадорлигини оши-

риш бўйича ахборот тизимини яратиш вазифаси давлат томонидан қўллаб-қувватланадиган чора-тадбирлар самарадорлигини баҳолашнинг махсус методологиясини тасдиқлашни талаб қилади.

Давлат харажатлари самарадорлиги устидан назоратни кучайтириш мақсадида бюджет

мониторингини онлайн режимда ўтказиш зарур. Давлат бюджети маблағларидан фойдаланиш устидан назоратни кучайтириш мақсадида самарадорлик аудитини ўтказиш методикасини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш мақсадга мувофиқ.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар:

1. Завьялов Д. Ю. Оценка эффективности бюджетных расходов: сравнительный анализ // Финансы. 2008. № 10. С. 6—10.
2. Вершило Т. В. Принцип результативности и эффективности использования бюджетных средств правовые проблемы реализации // Финансовое право. 2012. № 12. С. 21—24.
3. Чепуров С. И. Развитие принципа эффективности использования бюджетных средств // Молодой ученый. 2020. № 32. С. 88—89. URL: <https://moluch.ru/archive/322/73052/> (дата обращения: 01.06.2023).
4. Korres G. M., Kokkinou A. Public Spending Efficiency // A Stochastic Frontier Approach on Technical Efficiency and Regional Growth. 2014. DOI: <https://doi.org/10.4018/IJSESD.2014100101>.
5. Крохина Ю.А. Эффективное расходование бюджетных средств: состояние и перспективы совершенствования правового регулирования. Экономика. Право. Общество № 1 (13), 2018.
6. Проведение аудита эффективности использования государственных средств.СФК- 104. 2009.
7. Marc Robinson. The Role of Evaluation in Spending Review. 2018 Canadian Journal of Program Evaluation / La Revue canadienne d'évaluation de programme 32.3 (Special Issue / Numéro special), 305–315 doi: 10.3138/cjpe.43177
8. Дуганов Михаил Давидович Оценка эффективности расходов на здравоохранение на региональном и муниципальном уровнях / М.Д. Дуганов. – М.: ИЭПП, 2007. – 112 с.
9. Boyne G. A. Local Government: Concepts and Indicators of Local Authority Performance: An Evaluation of the Statutory Frameworks in England and Wales // Public Money & Management. 2002. Vol. 22. Iss. 2. P. 17–24.
10. Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодекси. 2023.
11. Ўзбекистон Республикаси молия вазирининг 2014 йил 20 февралдаги 11-сонли буйруғи (рўйхат рақами 2146-3, 17.03.2014 й.) таҳририда — ЎР ҚХТ, 2014 й., 12-сон, 140-модда). Тасниф қисқартириб олинган.
12. Останакүлов М. Бюджет ҳисоби ва таснифи. Журнал. Экономика и финансы. (Ўзбекистан). 2010.
13. Ўзбекистон Республикаси 2022 йил 30-декабрдаги “Солиқ ва бюджет сиёсатининг 2023 йилга мўлжалланган асосий ўнашлилари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-812 сон қонуни.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 30-декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг “2023 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида”ги қонуни ижросини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 471-сон қарори.
15. 2023 йилги «Фуқаролар учун бюджет». Тошкент.2023.
16. “Бюджетный кодекс Российской Федерации” от 31.07.1998 N 145-ФЗ (ред. от 14.04.2023) (с изм. и доп., вступ. в силу с 21.05.2023).
17. Исаев Ф. Совершенствование налогообложения имущества // Экономика и инновационные технологии. – 2021. – № 6. – С. 326-333.
18. Исаев, Ф. (2023). Солиқ текширувлари: аудит самарадорлиги таҳлили. Иқтисодий ва инновацион технологиялар, 11(1), 394–401. https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss1/a42
19. Исаев, Ф. (2022). Йирик корхоналар мисолида солиқ йиғилувчанлиги кўрсаткичини таҳлил қилиш методикасини такомиллаштириш. Iqtisodiyot Va ta'lim, 24(1), 317–326. Retrieved from <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/955>
20. Исаев Ф. Аудит самарадорлигининг назарий-амалий талқини // Приоритетные направления, современные тенденции и перспективы развития финансового рынка. – 2023. – С. 359-361.
21. Жумаев, Н., Ризаев, Н., & Исаев, Ф. (2023). Ўзбекистонда бухгалтерия ҳисобини халқаро стандартларга мувофиқлаштиришда туркий давлатлар тажрибаси. Iqtisodiyot Va ta'lim, 24(2), 58–67. Retrieved from <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/1014>
22. Исаев, Ф. (2023). Солиқ юкини камайитиришда солиқ таҳлилининг таъсирига оид назарий мулоҳазалар. International Journal of Economics and Innovative Technologies, 11(2), 415–421. https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss2/i41
23. Исаев Ф.И. Солиқ текширувларини рақамлаштириш зарурияти. “//Бизнес-эксперт” илмий журнали. – 2021. – Т. 6. – С. 52-54.
24. Исаев, Ф. (2023). Солиқларнинг фаровонликка таъсири назарияси. “Milliy Iqtisodiyotni Isloh Qilish Va Barqaror Rivojlantirish istiqbollari”; Respublika Ilmiy-Amaliy Konferensiyasi Materiallari to'plami, 206–208. Retrieved from <https://conference.tsue.uz/index.php/article/article/view/393>
25. Исаев, Ф. (2023). Солиқ таҳлили - иқтисодий таҳлилининг таркибий қисми. Nashrlar. Retrieved from <https://e-itt.uz/index.php/editions/article/view/35>